

Handboek Voedselbosjes

Versie 2022-2023

Het Handboek Voedselbosjes is mede mogelijk gemaakt door:

Europees Landbouwfonds voor
Plattelandontwikkeling: Europa
investeert in zijn platteland

Triodos Foundation

ivn natuur
educatie

Handboek Voedselbosjes

Leuk, je mag aan de slag met een Voedselbosje op jullie plein / buitenruimte. Een bosje van 30 m² met daarin allemaal soorten bomen, struiken en planten met eetbare onderdelen.

In dit handboek lees je hoe je van idee tot realisatie van een Voedselbosje komt. En wat je daarna met het Voedselbosje kan doen.

Dit handboek bestaat uit twee delen:

A. Het proces 4

1. Werving	5
2. Selectie en samenwerkingsovereenkomst	5
3. Telefonisch intakegesprek	5
4. Inventarisatie en betrekken lokaal netwerk	6
5. Kick off	6
6. Voorpret	7
7. Plantdag en Plantenpaspoort	7
8. Beheer en oogst	8
9. Groei- en proefles	8
10. Nazorg en consult	8

B. De inhoud 9

1. Wat is het Voedselbosje	10
2. Wat staat er in het Voedselbosje	10
3. Plattegronden Voedselbosje	11
4. Hoe onderhoud je een Voedselbosje	13
5. Oogsten	14
6. Educatie en activiteiten	15

Bijlages 17

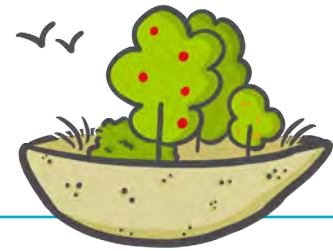
1. Taken en materialen per stap	18
2. Voedselbosjes en bodem	19
3. Rentmeester en Voedselboswachter	20
4. Foto instructie	22
5. Oogstkalender	23
6. Beheerkalender	25
7. Educatietraject	26

Het proces

Deel A

1. Werving

We starten met de werving van een locatie voor het Voedselbosje. Er zijn bestaande teksten voor mailing, online inclusief een standaard bevestigingsmail voor aanmeldingen. We verzamelen/registeren zoveel mogelijk aanmeldingen. Daarmee kunnen we de interesse uit de praktijk voor Voedselbosjes aantonen.

Documenten:

- Oproep mail
- Oproep persbericht
- Tekst voor bevestigingsmail aanmelding

2. Selectie en samenwerkingsovereenkomst

Op basis van selectiecriteria wordt een keuze gemaakt voor één of meerdere locaties. Via een felicitatiemail wordt de selectie bekend gemaakt. Tegelijkertijd worden de samenwerkingsovereenkomst, het handboek, profiel Voedselboswachter en Rentmeester en de info over bodemkwaliteit gemaild. De locaties die géén bosje krijgen, ontvangen een mail waarin staat dat zij als eerste worden benaderd bij opschaling naar meer Voedselbosjes.

Documenten:

- Selectiecriteria
- Felicitatiemail
- Helaasmail
- Samenwerkingsovereenkomst
- Handboek Voedselbosjes
- Voedselbosjes en bodem (bijlage)
- Rentmeester en Voedselboswachter (bijlage)
- Foto-instructie Voedselbosje (bijlage)

3. Telefonisch intakegesprek

Er wordt een telefonisch intakegesprek ingepland om persoonlijk te feliciteren, alsook de wederzijdse verwachtingen duidelijk te maken. Dit wordt in elk geval besproken:

- Welk ontwerp kiest de locatie: 5x6 of 3x10?
- Wat is de beoogde plek, en zo mogelijk beoordelen geschiktheid
- De rol van IVN
- De taken van de locatie/rentmeester
- De Voedselboswachter/lokaal netwerk
- Is er een NME aanbieder en wil die een rol spelen?
- Samenwerkingsovereenkomst *
- Eigen bijdrage
- Bodemkwaliteit **
- Planning van Plantdag e.a. activiteiten

*: Locaties tekenen een samenwerkings-overeenkomst. Geef aan dat men vragen over de overeenkomst per mail/telefoon kan stellen.

** : Locaties staan hiervoor garant en dienen zelf bij de gemeente en GGD navraag te doen naar indicatieve kaarten aangaande verontreinigingen van bodem en grondwater etc. Bij twijfel kan een bodemonderzoek worden uitgevoerd. Eventuele kosten die hiermee gepaard gaan komen ook voor rekening van de locatie.

Documenten:

- Checklist telefonisch intake

4. Inventarisatie en betrekken lokaal netwerk

Er wordt een check gedaan of er een IVN afdeling, NME centrum, groene vrijwilliger(s), moestuincoach, JLE makelaar en/of natuurjuf/meester actief is in de omgeving of op school. Informeer deze organisaties/mensen en indien geïnteresseerd, betrek hen bij de kick-off.

Documenten:

- Uitnodigingsmail

5. Kick-off

Er wordt een fysieke kick-off meeting gepland met actief betrokken partijen. Aanwezig zijn in ieder geval de contactpersoon van de locatie, de hovenier en de IVN projectleider. Eventuele lokale partners zoals NME-uitvoerder, JLE makelaar, gemeente, lokale Voedselbosgroep, IVN afdeling, moestuincoach etc worden ook uitgenodigd.

Doelen van de kick-off:

1. Kennismaken
2. exacte locatie Voedselbosje bepalen
3. planning introductieles en Plantdag bespreken
4. aanstellen Voedselboswachter en Rentmeester.

Opzet van kick-off:

1. Inhoudelijke presentatie over Voedselbosje door IVN, inclusief video
2. Bespreek risico's ***
3. Rolverdeling en taken locatie, IVN en Voedselboswachter
4. Evt. afspraak over financiën
5. Planning activiteiten
6. Foto-instructie
7. Toolbox educatie (educatie gericht op leeftijd 8-11 jaar, groep 5-7)
8. Boring in curriculum en Plantwachters
9. Toolbox communicatie
10. Bekijken/bepalen exacte locatie Voedselbosje (buiten)
11. Afspraken vervolg

***: In het Voedselbosje staan alleen eetbare soorten. In geval van notenallergie vormt de amandelboom een risico. Deze noten zijn erg hard en niet zo 123 te kraken. Wil je deze toch niet, vervang de boom dan in overleg met hovenier voor een extra appel (halfstam). De kruisbessen en de roos hebben doorns waar je je aan kunt prikken. IVN vindt het risico op prikken aanvaardbaar voor kinderen in

de leeftijd van 4-12 jaar. Denk je hier anders over, kies dan in overleg met de hovenier voor andere bessenstuiken uit de plantenlijst.

Documenten:

- Presentatie kick off (powerpoint)
- Video Voedselbosjes
- Toolbox communicatie
 - Basisteksten online/socials
 - Uitnodiging wethouder opening Voedselbosje
 - Checklist communicatie Plantdag
 - Foto instructie Voedselbosje
 - Persuutnodiging Plantdag Voedselbosje
 - Persbericht Plantdag Voedselbosje
 - Verklaring AVG brief voor ouders
 - Verklaring AVG voor locaties
- Toolbox educatie
 - Introductieles compleet
 - » Lesopzet
 - » Drie instructieposters
 - Lesmateriaal Plantdag compleet
 - » Lesopzet
 - » Plantgroepen Plantdag
 - » Werkblad Wormen
 - » Nakijkblad Wormen
 - » Plantdag draaiboek
 - Plantenpaspoort
 - » Werken met het Plantenpaspoort
 - Groei- en proefles
 - Doekaarten
 - Soortkaarten

Nb alle educatie materiaal levert IVN standaard als pdf. De drie instructieposters kun je op een digibord uitstekend laten zien. Je kunt ook overwegen de posters eenmalig te laten drukken (scheurvast, 3 mm dik forex bijvoorbeeld) en voor meerdere locaties/lessen te gebruiken.

6. Voorpret

Na de kick-off treft de hovenier de voorbereidingen voor de Plantdag. IVN maakt een draaiboek voor de Plantdag gereed. De locatie informeert eigen leerkrachten, ouders en evt. omgeving.

IVN bestelt tijdig het infobord. IVN laat het infobord bezorgen bij de hovenier.

En IVN zorgt dat de locatie op de online kaart van Nederland komt met daarop alle Voedselbosjes locaties.

De hovenier bestelt bij de kweker het biologische plantenpakket. De factuur voor het plantenpakket inclusief transportkosten gaat rechtstreeks van de kweker naar IVN.

De hovenier zorgt ook voor de Klic melding. Deze is verplicht bij machinale graafwerkzaamheden. De Klic melding doet de hovenier bij het kadaster. De hovenier krijgt binnen één werkdag na de melding het resultaat: een overzicht van eventueel aanwezige kabels en leidingen.

Voorafgaand aan of op de ochtend van de Plantdag is de introductieles. De uitvoering vindt plaats door een IVN projectleider of een lokale partner.

Documenten:

- Introductieles
- Technische omschrijving Voedselbosje voor hovenier
- Draaiboek Plantdag
- Persbericht Plantdag
- Bestelroute infobord Voedselbosjes 2022
- Blauwdruk infobord
- Info aanmelden locatie Voedselbosjes kaart Nederland 2022

7. Plantdag en Plantenpaspoort

Eindelijk, de Plantdag! Reken voor het planten met de kinderen reken op ongeveer 1,5 uur. De IVN projectleider en/of een lokale partner begeleidt het planten samen met de hovenier. De leerkracht of (pedagogisch) medewerker begeleidt de andere activiteiten voor de kinderen.

In de week na de Plantdag vullen de kinderen het eerste deel van hun Plantenpaspoort in.

Documenten:

- Lesmateriaal "Plantdag"
- Plantenpaspoort
- Lesbrieven Plantenpaspoort
- Persbericht "Voedselbosje geplant"

8. Beheer en oogst

De Voedselboswachter van de locatie plant vervolgvactiteiten in rond educatie, beheer/ onderhoud en oogst.

Het Voedselbosje vergt niet veel onderhoud. Het belangrijkste is water geven (vooral de eerste twee jaar) en de bodem goed onderhouden. In hoofdstuk 2 lees je meer over het onderhoud van het Voedselbosje.

De locatie adopteert het Voedselbosje voor minstens vijf jaar. Het Voedselbosje wordt opgenomen in het curriculum/beleid van de locatie.

Documenten:

- Toolbox beheer
 - Beheerkalender
 - Oogstkalender
 - Soortenlijst
 - Plattegronden Voedselbosje
- Jaarkalender educatie

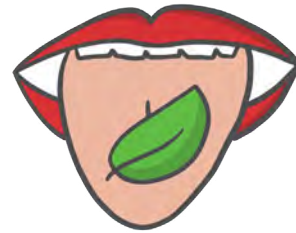
9. Groei- en proefles

Rond de eerste zomer na de Plantdag verzorgt IVN of een lokale partner de Groei- en proefles. Deze les staat in het teken van onderzoek (groei, insecten, bodemleven), de eerste oogst en het bereiden van de eerste recepten. De kinderen vullen het tweede deel van het Plantenpaspoort in.

Tijdens een co-creatiesessie waarin deze les centraal staat wordt gewerkt aan structurele inbedding van deze en andere Voedselbosjes activiteiten in het curriculum. De cocreatie is facultatief.

Documenten:

- Lesmateriaal Groei- en proefles
- Soortkaarten en Doekaarten
- Plantenpaspoort

10. Nazorg en consult

De Voedselboswachter heeft als taak de ontwikkeling en het gebruik van het Voedselbosje te monitoren en te coördineren. De eerste twee jaar na de aanleg van het Voedselbosje vervult IVN een helpdesk functie. IVN krijgt van via de Voedselboswachter regelmatig foto's toegestuurd.

De locatie/Voedselboswachter kan met de hovenier een contract afsluiten aangaande het grote onderhoud van het Voedselbosje.

De inhoud

Deel B

1. Wat is het Voedselbosje

Een Voedselbosje is een mini variant van een groter Voedselbos. Het heeft een omvang van 30 m² en bestaat uit 30 eetbare soorten in vijf beplantingslagen: bomen, struiken, kruiden, bodembedekkers en klimplanten.

Met een Voedselbosje leer je over planten, oogsten en koken. Leuk, lekker en voedzaam.

Door kinderen te betrekken bij de voedselproductie zijn zij sneller geneigd te proeven en groente te leren eten. Een Voedselbosje is heel behapbaar: je hebt aan 30 m² genoeg en het vraagt weinig onderhoud. Bovendien vergroen je de omgeving en wordt de oogst wordt elk jaar groter!

2. Wat staat er in het Voedselbosje

In het Voedselbosje staan allemaal vaste planten. Ze blijven heel het jaar staan of komen terug na de winter. Elke plant heeft eetbare delen: de vrucht, de bloemen, de stengels, de bladeren....

Dit staat er in het Voedselbosje:

Bomen

1. Amandel
2. Appel
3. Kweepeer

Struiken

4. Krentenboom
5. Rode vlier
6. Hibiscus
7. Honingbes
8. Rode bes
9. Zwarte bes
10. Kruisbes
11. Rimpelroos
12. Erwtenstruik

Kruiden/ planten

13. Citroenmelisse
14. Dropplant
15. Kruizemunt
16. Colakruid
17. Knoflookbieslook
18. Rabarber
19. Brave hendrik
20. Venkel
21. Wilde Marjolein
22. Kleine pimpernel
23. Salie

Bodembedekkers

24. Maarts viooltje
25. Bosaardbei
26. Roomse kamille
27. Kruiptijm

Klimmers

28. Kiwibes
29. Herfstframboos
30. Braam

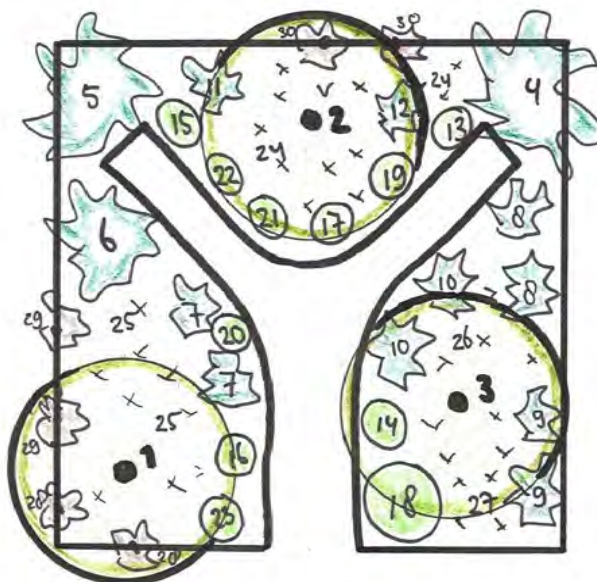
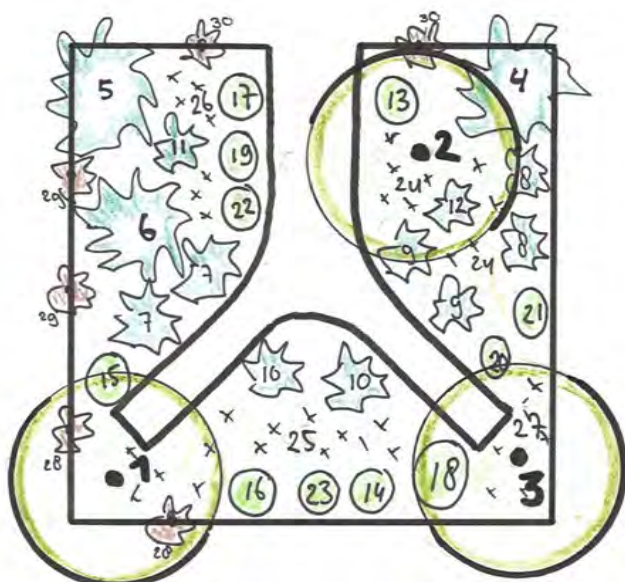
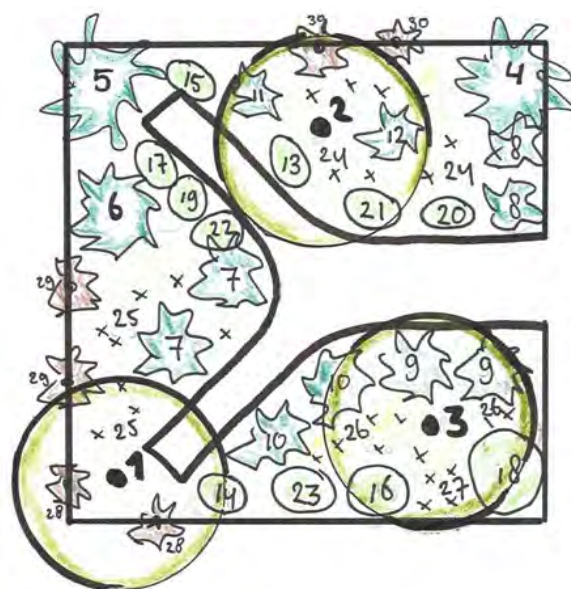
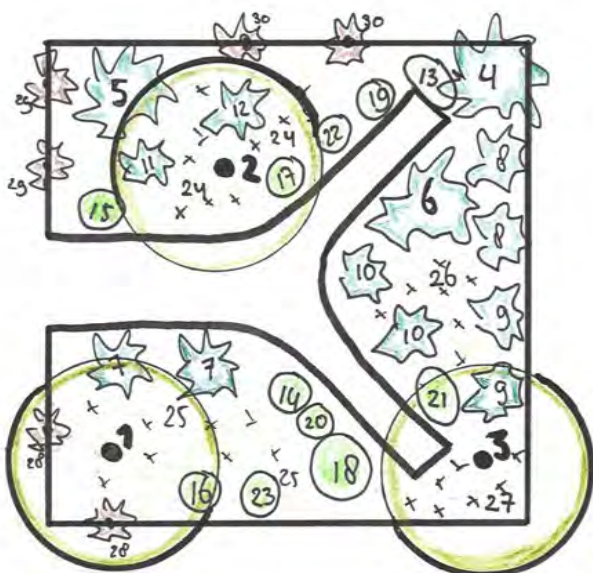
3. Plattegronden Voedselbosje

Op de plattegrond zie je de verdeling van de soorten over het bosje. Kijk welk vorm jullie bosje heeft en welke zijde het noorden is. Tijdens de Plantdag maken de kinderen naambordjes die aan of bij de aanplant worden geplaatst.

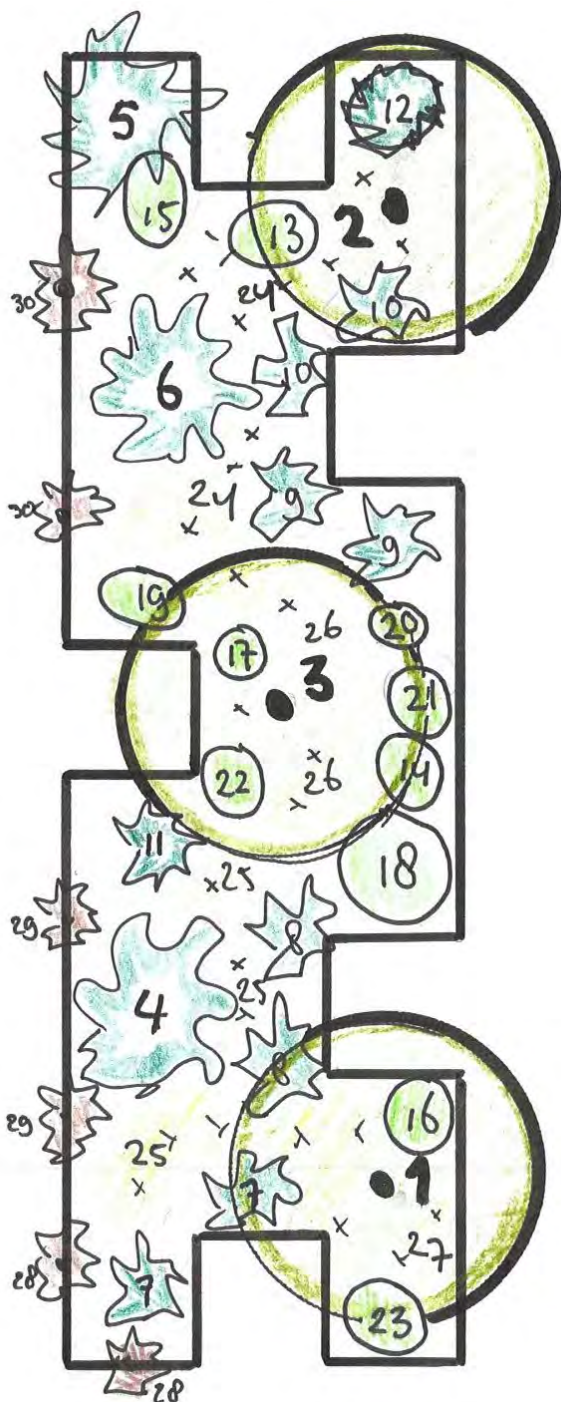
Vierkant ontwerp 5,5 x 5,5 meter

Legenda

- bomen
- struiken
- kruiden
- bodembedekkers
- klimmers

Rechthoekig ontwerp (korte kant naar het zuiden) 3 x 10 meter

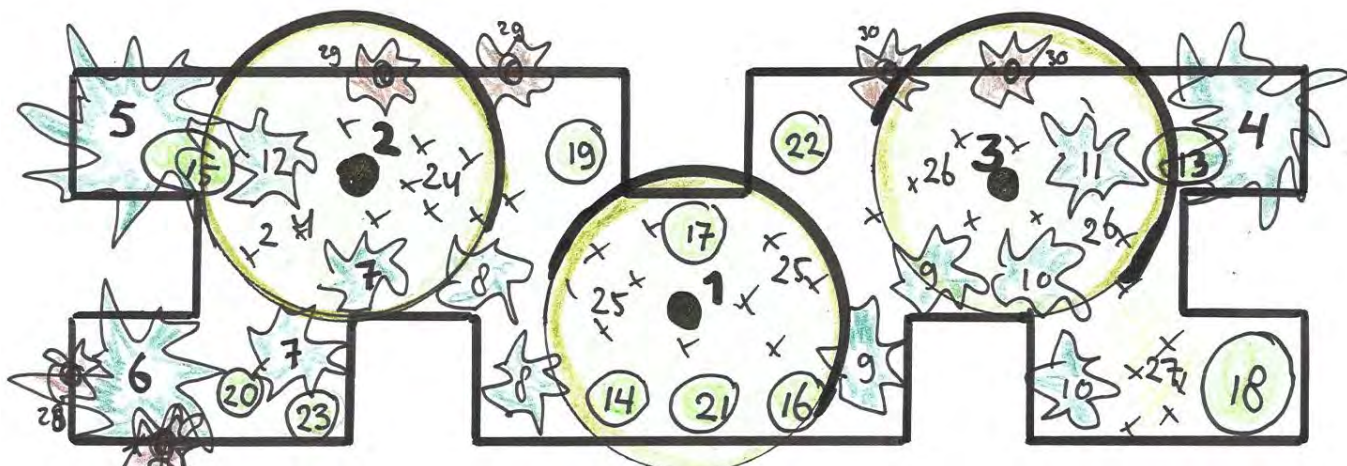

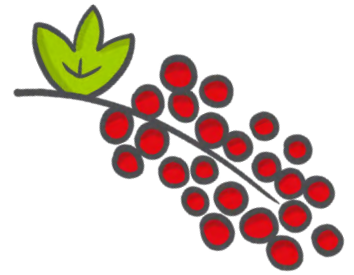
Legenda

- bomen
- struiken
- kruiden
- bodembedekkers
- klimmers

Hoe Rechthoekig ontwerp (lange kant naar het zuiden) 3 x 10 meter

4. Hoe onderhoud je het Voedselbosje

Met het Voedselbosje haal je een heerlijk stukje eetbaar groen naar jouw plein of buitenruimte. En het is ook nog eens behoorlijk onderhoudsvrij. Omdat het Voedselbosje klein is kan het in het begin nog niet helemaal voor zichzelf zorgen. Daarom moet je wel iets doen. De beheerkalender helpt je de beheersactiviteiten door het jaar heen te plannen.

Mulchen

Mulch is een laag met natuurlijk plantmateriaal (organisch) van ongeveer 5 cm dik. Deze mulchlaag speelt een belangrijke rol in jouw Voedselbosje. Het is de winterjas en de zonnebrandcrème van jouw bosje. Het voorkomt uitdroging doordat het water vasthoudt en beschermt tegen de felle zon. De mulchlaag die je bij het aanplanten van jouw bos hebt aangebracht, wordt langzaam steeds dunner. Het composteert, vogels nemen het mee als nestmateriaal of het waait weg. Laat in het najaar al het afgefallen blad liggen en laat (dode) planten staan. Zo wordt de mulchlaag op natuurlijke wijze weer aangevuld.

Zie je kale bodem in je Voedselbosje dan is het tijd op te mulchen. Vul in ieder geval in het najaar, als het meeste blad gevallen is, de mulchlaag weer aan tot ongeveer 5 cm. Gebruik hiervoor blad, of een mengsel hiervan, en zorg ervoor dat de laag luchtig blijft. Zoek eens naar bladkorven in de buurt in de herfst, ga naar het bos of vraag na bij de groendienst van de gemeente. De beste bladeren voor mulch zijn die van de populier, wilg, es en esdoorn.

Het belang van mulch

- De bodem en het bodemleven beschermen tegen direct zonlicht.
- Er groeit minder onkruid, dus blijft er meer voeding over voor jouw planten.
- De bodem wordt beschermd tegen uitdroging in de zomer en tegen vorst in de winter.
- De mulchlaag wordt afgebroken tot humus, wat weer voeding is voor jouw bosje.

Compost?

De composthoop ken je wellicht van de moestuin. Bij het aanplanten van het Voedselbosje kun je compost gebruiken. Het proces van de composthoop is namelijk het versnelde proces van de bosbodem/mulchlaag. Na het aanplanten neemt de mulchlaag deze functie over. Op een schoolplein is de bodem vaak slecht en een extra compostgift onder de mulchlaag kan de eerste jaren wel een goed idee zijn. Meng de compost niet met de bodem, maar strooi deze er gewoon op. Dek af met een mulchlaag van bijvoorbeeld blad.

Water geven

De eerste twee jaar is het belangrijk om het bosje in droge periodes water te geven. Maar hoe weet je nu of jouw Voedselbosje water nodig heeft? Je kan (1) voelen of de grond onder de mulchlaag droog of nat is en (2) kijken of de blaadjes van de planten in je bos slaphangen.

1. Voel onder de mulchlaag. Voelt dit vochtig aan, dan heeft jouw bos voldoende water. Als de bodem niet meer vochtig aanvoelt, geef dan een paar gieters (regen)water.
2. Als de blaadjes van jouw bomen in de ochtend slap hangen, dan is het ook tijd om water te geven. Geef dan ook een paar gieters (regen) water.

Zolang de grond onder de mulchlaag vochtig is en de blaadjes niet slap hangen, hoef je geen water te geven. Jouw planten gaan zelf met hun wortels op zoek naar water in de grond. Als je te vaak water geeft, wortelen de planten niet diep genoeg en zijn ze kwetsbaarder bij droogte.

Snoeien

Snoei zo min mogelijk. Snoei bomen en struiken alleen als takken in de weg gaan zitten. Bijvoorbeeld als ze een pad versperren of zo ver over het hekwerk hangen dat je er niet meer langs kunt. De kruiden en de bodembedekkers hoef je niet te snoeien. De bosaardbei heeft wat extra aandacht nodig.

Snoeitips:

- Gebruik een goede scherpe snoeischaar.
- Knip zo recht mogelijk door de tak zodat je een zo klein mogelijke snede hebt.
- Snoei op een droge zonnig dag, zo heelt de snoeiwond snel.
- Snoei niet tijdens vorst of regen.

Er zijn twee struiken die je wel elk jaar moet snoeien: de braam en de framboos.

Braam: snoei in de winter alle stengels af waar bramen aan hebben gezeten. Laat alle andere nieuwe stengels zitten.

Framboos: knip in de winter alle stengels af tot een hoogte van 25 cm. Komen er teveel stengels, wordt de framboos te groot? Trek of schep dan de stengels met wortel en al uit de grond en geef ze weg aan liefhebbers die frambozen in hun tuin willen.

Bosaardbei: de bosaardbei kan zich heel enthousiast vermeerderen. Zo kun je in het voorjaar veel wortels zien liggen op de bodem. Gelukkig kan je hem makkelijk in toom houden. Door het afknippen of steken heb je gelijk stekjes voor thuis of voor de burens.

Onkruid wieden

Onkruid wieden hoeft niet, tenzij je last krijgt van een plant. Bijvoorbeeld: er komen te veel brandnetels. Of gras. Trek dit dan met wortel en al eruit. Of knip de plant/het gras dan af en leg het op de grond van het Voedselbosje. Maar je kunt de brandnetelbladeren ook gebruiken om thee van te zetten of brandnetelchips van te maken.

5. Oogsten

Als de planten eenmaal beginnen te groeien kun je voorzichtig gaan denken aan de eerste oogst. In het Voedselbosje staan veel bomen, struiken en planten waar je de vruchten van kunt eten. Maar er zijn ook soorten waar je de bloemen van kunt eten en soorten waar je het blad of de zaden/noten van kunt eten. In de Oogstkalender (bijlage) zie je wat je wanneer kunt oogsten van elke soort in het Voedselbosje.

Aanbinden

Kiwibes, framboos en braam zijn klimmers. Kiwibes kan dat helemaal zelf, die wikkelt zijn ranken om het hek. Framboos en braam hebben lange stengels die een beetje hulp nodig hebben. Je kunt de takken van deze planten met een touwtje aan het hek knopen, dan groeien ze mooi omhoog.

Paadjes en hekwerk onderhouden

Vul de paadjes aan met houtsnippen of boomschors en controleer het hekwerk en repareer waar nodig. Doe dit in het begin van het voorjaar (februari/maart), of wanneer het paadje al eerder niet meer goed zichtbaar is. Het goed bijhouden van de paadjes voorkomt dat kinderen per ongeluk over de bodem en planten van het Voedselbosje lopen.

Bijplanten

In het najaar ga je na welke planten in het Voedselbosje zijn verdwenen en/of van welke planten je er meer wilt hebben. Bestel ze in november en zorg dat de nieuwe planten voor de winter in de grond staan.

Samen met de kinderen

Het is goed om het beheer met de kinderen te doen. Kinderen voelen zich daardoor meer eigenaar van het Voedselbosje. Het aanbrengen van nieuw mulch en het bijplanten in het najaar is bijvoorbeeld heel geschikt om samen te doen met kinderen. En ook het aanbrengen van nieuwe houtsnippen op de paden kun je samen met de kinderen doen in het vroege voorjaar.

Door te werken met het Plantenpaspoort en Plantwachters betrek je kinderen bij het Voedselbosje en gaan ze zich meer eigenaar voelen.

Het grootste deel van de oogst (zoals vruchten en bessen) kun je zo opeten. Met de vruchten en bloemen kun je smaak toevoegen aan water. Daarmee maak je het drinken van water aantrekkelijker. Veel kruiden en bladeren zijn prima te gebruiken bij het maken van kruidenboter of soep. Op de Soortkaarten vind je lekkere en eenvoudige recepten die je zelf of met kinderen kunt maken.

6. Educatie en activiteiten

De lessen en activiteiten zijn gericht op groep 5-6-7 van het basisonderwijs en op de oudere kinderen in de BSO (8-12 jaar). Het eerste jaar worden de lessen/activiteiten begeleid/verzorgd rond de aanleg van het Voedselbosje. De daarop volgende jaren coördineert de Voedselboswachter de uitvoering van de educatie/activiteiten.

Naast lessen zijn er Soortkaarten en Doekaarten beschikbaar.

Op de Soortkaarten staat per soort informatie over het herkennen van de soort, de eetbare onderdelen, de oogst, een recept en een beleavingsactiviteit.

Op de Doekaarten staan per thema diverse voedselbos activiteiten beschreven. De Doekaarten zijn er in vier leeftijdscategorieën: groep 1-2, groep 3-4, groep 5-6 en groep 7-8. Voor iedere leeftijdscategorie zijn er twee Doekaarten beschikbaar.

Eerste jaar

In het eerste jaar is er een groep kinderen die het Voedselbosje helpt aanplanten. Deze kinderen krijgen de Introductieles, doen activiteiten tijdens de Plantdag, werken met het Plantenpaspoort en krijgen de Groei- en proefles. Deze kinderen worden ook als eerste Plantwachters. Zij zorgen het hele schooljaar voor 'hun' plant en leggen de groei vast in het Plantenpaspoort. Aan het eind van het schooljaar/ rond de zomer dragen zij hun rol als Plantwachter over naar een volgende groep kinderen.

Volgende jaren

Vanaf het tweede jaar is jaarlijks een volgende groep verantwoordelijk voor het Voedselbosje. Kinderen in deze groep worden de Plantwachters. Zij krijgen de Introductieles, werken met het Plantenpaspoort en krijgen de Groei- en proefles.

Introductie

De Introductieles vindt plaats voor/tijdens de Plantdag en/of aan het begin van het nieuwe schooljaar. De Introductieles duurt 45 minuten.

Plantdag

De Plantdag vindt plaats in het late najaar/winter (oktober/maart). Voor het planten met de kinderen reken je 1,5 tot 2 uur. IVN begeleidt dit samen met de hovenier. De leerkracht of (pedagogisch) medewerker begeleidt de activiteiten in de klas.

Plantenpaspoort en plantwachters

Na de Introductieles/Plantdag worden de kinderen verantwoordelijk voor een bepaalde plant. Voor die plant gaan zij als Plantwachter met het Plantenpaspoort aan de slag. Een week na de Introductieles of de Plantdag gaan de kinderen het eerste deel van het paspoort voor hun plant invullen. Reken hiervoor ongeveer 30 minuten.

Groei- en proefles

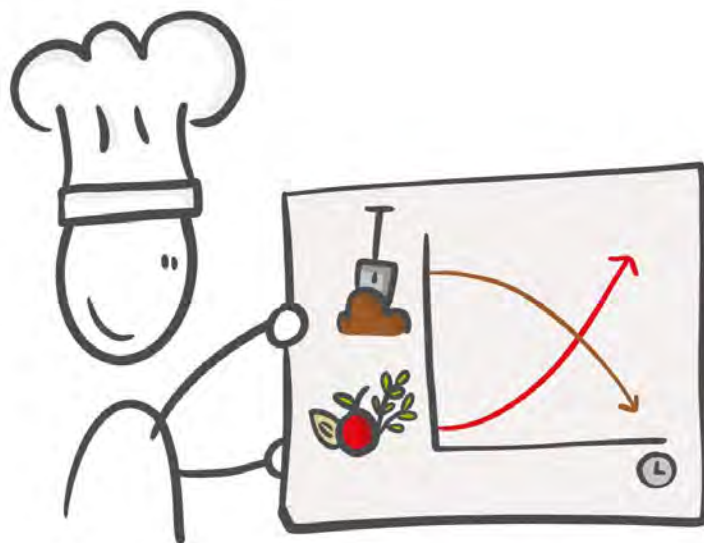
Voor de zomer is de Groei- en proefles. In deze les wordt het tweede deel van het Plantenpaspoort ingevuld. Daarnaast staat de les in het teken van de eerste oogst, proeven/herkennen en het bereiden van de eerste recepten. De les duurt ongeveer 90 minuten.

Oogsten en smullen

De oogstkalender is een handig hulpmiddel voor het oogsten uit het Voedselbosje. Op de kalender staat welke delen van een plant je kunt oogsten en in welke periode. Hou zelf de groei van de planten in de gaten en plan tijdig een oogstactiviteit in.

Maak gebruik van de verschillende recepten die staan op de Soortkaarten om samen met de kinderen oogst te verwerken.

Let op: de oogst uit het Voedselbosje zal de eerste paar jaren (lang) niet voldoende zijn om met een groep van 30 kinderen eten te gaan bereiden. Maak van tevoren een inschatting van de hoeveelheden en zorg dat je elders voldoende extra ingrediënten vandaan haalt!

Bijlages

Taken en materialen per stap

Aanvullende documenten zijn voor zover relevant beschikbaar via de IVN projectleider.

Stap	Taken	Materiaal
1 Werving	- oproep uitzetten - PR - bevestiging aanmelding versturen	- oproep mail - oproep persbericht - bevestigingsmail aanmelding
2 Selectie en samenwerkings-overeenkomst	- selecteren locatie(s) - feliciteatie mailen - helaas-berichten mailen - mailen documenten naar locatie	- selectiecriteria - feliciteatiemail - helaas-mail - samenwerkingsovereenkomst - profiel Voedselboswachter en rentmeester (bijlage) - Voedselbosjes en bodemkwaliteit (bijlage) - handboek Voedselbosjes - foto instructie (bijlage)
3 Telefonische intake	- bespreken samenwerking en taken en verwachtingen - kiezen voor ontwerp 5x6 of 3x10	checklist telefonische intake
4 Lokaal netwerk	- via school/BSO - check bij vrijwilligersconsulent / IVN website of er IVN afdeling is - check natuurjuf/meester - NME centra - moestuincoach - partners informeren en indien geïnteresseerd betrekken bij vervolgspraak.	uitnodigingsmail
5 Kick off	- inhoudelijke presentatie over Voedselbosje - afspraken over rolverdeling, educatie, planning en borging voorbereiden - meegeven toolbox educatie en communicatie	- presentatie - video - toolbox communicatie - toolbox educatie
6 Voorpret en draaiboek Plantdag	- afspraken hovenier - draaiboek maken. - Introductieles uitvoeren - locatie informeert ouders/omgeving - persuitnodiging opsturen	- technische omschrijving hovenier - draaiboek Plantdag - persbericht Plantdag "Voedselbosje gaat de grond in" - Introductieles - bestelroute infobord - blauwdruk infobord - info online kaart NL Voedselbosjes
7 Plantdag en Plantenpaspoort	- voorbereiding grondwerk door hovenier - voorbereiden plaatsen infobord door hovenier - materialen aanwezig - beplantingsplan aanwezig - persbericht na afloop versturen	- lesmateriaal Plantdag - persbericht Voedselbosje geplant - Plantenpaspoort - lesbrief Plantenpaspoort
8 Beheer en oogst	- afspraken over gebruik en beheer - inplannen co-creatiesessie	- toolbox beheer - jaarkalender educatie - beheerkalender (bijlage) - oogstkalender (bijlage)
9 Groei- en proefles	- Groei- en proefles uitvoeren - co-creatie sessie voor locaties	- lesmateriaal Groei- en proefles - Soort- en Doekaarten - opzet workshop cocreatie - plantenpaspoort
10 Nazorg en consult	- ervaringen delen via de website - foto's verzamelen	

Voedselbosje en bodem

1. Wat is de relatie tussen Voedselbosjes en bodem?

De planten in het Voedselbosje halen water en voeding uit de bodem. De kwaliteit van het (grond) water en de bodem heeft daardoor uiteraard effect op de oogst. Immers, via de sapstromen in de plant worden voedingsstoffen maar ook mogelijke verontreinigingen verspreid in de plant. Voorwaarde voor het aanleggen van een Voedselbosje is daarom een schone grond en schoon grondwater.

Verder is het van belang dat de planten goed kunnen wortelen. Dit gaat niet goed als er ondoorlatende, harde lagen in de bodem zitten en/of bijvoorbeeld puin. Dit verhindert niet alleen een goede beworteling maar beïnvloedt ook de waterhuishouding.

2. Hoe bepaal je of de bodemkwaliteit voldoende is?

In eerste instantie kijk je naar de (bekende) geschiedenis van het grondgebruik van de beoogde locatie. Is bijvoorbeeld bekend dat de locatie in het verleden een industriële bestemming had met mogelijk effect op bodem en grondwater en/of ligt de locatie nabij een (voormalige) industrie dan is een bodemonderzoek noodzakelijk. Daarentegen zal in veel gevallen juist de omgeving en geschiedenis van het grondgebruik geen aanleiding geven tot bodemonderzoek.

In tweede instantie doe je navraag bij de gemeente en/of GGD. Deze instanties beschikken doorgaans over kaartmateriaal waarop aangegeven staat waar in de gemeenten mogelijk verontreinigingen van bodem en grondwater voorkomen en waarop ook andere bekende problemen met de ondergrond staan vermeld. Deze navraag kan ook aanleiding zijn tot het laten uitvoeren van een bodemonderzoek, danwel tot de conclusie leiden dat de locatie geschikt is.

3. Hoe bepaal je of planten goed kunnen wortelen?

Wellicht is bij de locatie bekend of er ondoorlatende lagen in de bodem zitten. De hovenier met wie het Voedselbosje wordt aangelegd zal bij de intake ook minimaal twee grondboringen doen als check op de ondergrond. Wellicht geeft dit aanleiding tot verder onderzoek en of gerichte, voorbereidende werkzaamheden. Ondoorlatende lagen, puin etcetera dienen/dient te worden verwijderd.

4. Verantwoordelijkheid en kosten

Locaties waar een Voedselbosje wordt aangelegd moeten zelf garant staan voor de bodemkwaliteit en een goede beworteling. IVN neemt hier in geen enkel geval de verantwoordelijkheid voor.

Locaties nemen zelf eventuele risico's. IVN heeft hierbij slechts een adviserende rol en betreft waar nodig/mogelijk een hovenier.

De verantwoordelijkheid van locaties aangaande de bodem is onderdeel van de samenwerkingsovereenkomst Voedselbosjes, die deelnemende locaties moeten tekenen. Locaties dienen zelf bij de gemeente en GGD navraag te doen:

- naar indicatieve kaarten aangaande verontreinigingen van bodem en grondwater;
- naar andere bekende problemen met de kwaliteit van de ondergrond.

Bij twijfel kan een bodemonderzoek worden uitgevoerd. Ook kan het bodemonderzoek leiden toe het verwijderen en vervangen van ondoorlatende lagen en/of puin.

Kosten die hiermee gepaard gaan komen ook voor rekening van de locatie. Een richtprijs voor een kwalitatief bodemonderzoek is €1500,- a €2000,-. Bij twijfel kan uiteraard ook worden gekozen voor een andere locatie. Voor bijkomende kosten voor bodemverbetering en verwijdering van puin geven we geen richtbedrag maar duidelijk is dat dergelijke kosten hoog kunnen oplopen.

Rentmeester en Voedselboswachter

Profielen, verantwoordelijkheden en taken rond Voedselbosjes

Onderdeel van de samenwerkingsovereenkomst Voedselbosjes is de verantwoordelijkheid voor het gebruik en onderhoud van het bosje. Deze verantwoordelijkheid is belegd in twee functies: de Rentmeester en de Voedselboswachter.

- De Rentmeester is een persoon werkzaam binnen de locatie (school), bijvoorbeeld de directie of een leerkracht/ pedagogisch medewerker. De Rentmeester is namens de locatie eindverantwoordelijk voor een goed gebruik en onderhoud van het Voedselbosje.
- De Voedselboswachter kan zowel een medewerker van de locatie als ook iemand van buiten de locatie zijn, zoals een ouder, een buurtbewoner, een medewerker van een NME-centrum, een IVN- of andere groene vrijwilliger. De Voedselboswachter coördineert het structureel gebruik/ educatie en zorgt voor een adequaat onderhoud en beheer van het Voedselbosjes.

De Rentmeester

Profiel Rentmeester:

- Is werkzaam binnen de locatie (school, d.w.z. een leerkracht, directie, locatieleiding, pedagogisch medewerker);
- Voelt zich betrokken bij- en is verantwoordelijk voor het Voedselbosje;
- Is contactpersoon namens de locatie voor de Voedselboswachter.

Verantwoordelijkheden Rentmeester:

- Is eindverantwoordelijk voor gebruik van het Voedselbosje door leerkrachten/ pedagogisch medewerkers;
- Is eindverantwoordelijk voor onderhoud/beheer.

Taken Rentmeester:

- Ten aanzien van de Voedselboswachter:
 - Onderhoudt regelmatig contact met de Voedselboswachter;
 - Zorgt voor continuïteit ten aanzien van Voedselboswachter(s).
- Ten aanzien van gebruik/ educatie:
 - Motiveert en stemt af met leerkrachten en/of pedagogisch medewerkers over lessen/ activiteiten rond het Voedselbosje.
- Ten aanzien van onderhoud/ beheer:

- Ontvangt van Voedselboswachter jaarlijks een overzicht van werkzaamheden;
- Bespreekt met de Voedselboswachter planning en uitvoering.
- Zorgt voor het budget voor aanschaf benodigde materialen (mulch, vervanging planten, educatie, etc.).

De Voedselboswachter

Profiel Voedselboswachter:

- Is enthousiast over het Voedselbosje;
- Voelt zich verantwoordelijk voor het Voedselbosje;
- Heeft kennis van de planten in het Voedselbosje en/of is bereid (nieuwe) kennis op te doen;
- Heeft kennis van benodigde onderhouds- en beheerswerkzaamheden en/of is bereid (nieuwe) kennis op te doen;
- Is werkzaam binnen de locatie of is iemand van buiten de locatie;
- Is (ook) beschikbaar tijdens schooltijden;
- Is 18 jaar of ouder.

Verantwoordelijkheden Voedselboswachter:

- Is verantwoordelijk voor coördinatie van structurele inbedding van educatie op de locatie;
- Is verantwoordelijk voor coördinatie van onderhoud/ beheer van het Voedselbosje.

Nb: de eindverantwoordelijkheid ligt bij de Rentmeester.

Taken Voedselboswachter:

- Ten aanzien van de Rentmeester:
 - onderhoudt regelmatig contact met de Rentmeester;
 - deelt een jaarplanning educatie en een jaarplanning onderhoud/ beheer met de Rentmeester;
 - bespreekt jaarlijks een financiële planning met de Rentmeester.
- Ten aanzien van gebruik/ educatie:
 - neemt initiatief voor planning en uitvoer van gebruik/ educatie;
 - voert zelf activiteiten rond gebruik/educatie uit en/of belegt dit bij leerkrachten, pedagogisch medewerkers, ouders, vrijwilligers en kinderen.

- Ten aanzien van onderhoud/ beheer:
 - neemt initiatief voor planning en uitvoer van beheer/ onderhoud;
 - voert zelf activiteiten rond beheer/ onderhoud uit en/of belegt dit bij leerkrachten, pedagogisch medewerkers, ouders, vrijwilligers en kinderen.
- Onderhoudt contact met de IVN projectleider in de regio;
- Levert jaarlijks aan de IVN projectleider een fotoreeks aan van de groei van het Voedselbosje;
- Zorgt voor up to date kennis van alle materialen die ontwikkeld zijn voor het Voedselbosje.

Foto instructie

Het is ontzettend leuk én waardevol om de ontwikkeling van jullie Voedselbosje te volgen. Door op vaste momenten foto's te maken, breng je de groei door de jaren heen in beeld.

1. Eén vaste plek

Kies één vaste plek om foto's te maken.

2. Liggende foto

Houd je camera horizontaal voor een mooie landschapsfoto. Let erop dat je de foto telkens op dezelfde hoogte neemt.

3. Zelfde kwaliteit

Gebruik het liefst dezelfde camera of telefoon van gelijke kwaliteit. Zorg dat de foto's jpg formaat hebben en minimaal 300 dpi zijn.

4. Alleen het Voedselbosje

Zorg dat er geen mensen of verplaatsbare voorwerpen (kruiwagen e.d.) in beeld staan. Probeer scherpe schaduwen en regen te vermijden.

Timelapse

Zoals afgesproken mail je IVN op de volgende momenten in de eerste twee jaar een foto van het Voedselbosje:

- ✓ Situatie vooraf
- ✓ Onbewerkte grond klaar voor planten
- ✓ Op de plantdag als het Voedselbosje net in de grond staat
- ✓ 1 mei - lente
- ✓ 1 september - zomer
- ✓ 1 november - herfst
- ✓ 1 februari - winter

Na twee jaar hebben we dan een unieke timelapse van het Voedselbosje. Mooi om te delen!

Opsturen

Stuur de foto's naar de IVN projectleider.

Tip

Zet de vaste fotomomenten in je agenda!

Oogstkalender

	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug
Bomen								
Amandel								
Appel								
Kweeper								
Struiken								
Krentenboompje			bloem			vrucht	vrucht	
Rode vlier					bloem	bloem		vrucht
Hibiscus				blad			bloem	bloem
Honingbes					vrucht	vrucht		
Rode bes						vrucht	vrucht	
Zwarte bes						vrucht	vrucht	
Kruisbes						vrucht	vrucht	
Rimpelroos						bloem	bloem	vrucht
Erwtenstruik								vrucht
Kruiden								
Citroenmelisse	blad	blad	blad	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem
Dropplant						blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem
Munt				blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem
Colakruid							blad, bloem	blad, bloem
Knoflook Bieslook			blad	blad	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem
Rabarber				steel	steel	<i>tot 21 juni</i>		
Brave Hendrik				blad, bloeistengels	blad, bloeistengels	blad, bloei- stengels, zaad	blad, bloei- stengels, zaad	blad, bloei- stengels, zaad
Venkel			blad	blad	blad	blad	blad, bloem	blad, bloem
Wilde Marjolein			blad	blad	blad	blad	blad, bloem	blad, bloem
Kleine pimpernel				blad	blad	blad	blad	blad
Salie				blad	blad	blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem
Bodembedekkers								
Maarts viooltje			bloem	bloem				
Bosaardbei					vrucht	vrucht	vrucht	vrucht
Roomse kamille					blad	blad	blad	blad, bloem
Kruiptijm					blad	blad	blad	blad, bloem
Klimmers								
Kiwibes								
Herfst framboos			blad	blad				vrucht
Braam			blad	blad			vrucht	vrucht

Sep	Okt	Nov	Dec	Opmerkingen
noot	noot			
vrucht	vrucht			
vrucht	vrucht			
vrucht				
bloem	bloem	bloem		
vrucht	vrucht	vrucht		
vrucht	vrucht			
blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem		
blad, bloem	blad, bloem			
blad, bloem				
blad, bloem	blad, bloem	blad, bloem		
				Oogsten voor 21 juni door steel omhoog te trekken tot hij los komt. Blad niet opeten.
blad, bloei-stengels, zaad				
blad, bloem	blad, zaad	blad, zaad		
blad	blad	blad		
blad	blad			
blad	blad			
blad, bloem				
blad, bloem				
vrucht	vrucht			
vrucht	vrucht			

Beheerkalender

	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
1. Mulchen	X	X									X	X
2. Water geven				X	X	X	X	X	X			
3. Snoeien Braam Framboos Bosaardbei			X				X			X X	X	
4. Wieden				X	X	X			X			
5. Aanbinden						X	X					
6. Pad en hek	X	X										
7. Bijplanten											X	
8. Oogsten			X	X	X	X	X	X	X	X	X	

Educatietraject

